

ГЕРАЛЬДИКА,
СИМВОЛІКА,
ЕМБЛЕМАТИКА

**РОДОВА ГЕРАЛЬДИКА ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО
XVIII ст.**

На відміну від сусідньої Гетьманщини, запорозька родова геральдика представлена порівняно невеликою кількістю пам'яток, що і не дивно з огляду на доволі незначне соціальне розшарування в запорозькому суспільстві¹. Втім, і на Запоріжжі прагнення військово-політичного проводу (старшини) виокремити себе з-посеред маси місцевого населення знайшло своє відображення в геральдиці. Характерно, що запорозька старшина, користуючись гербами, зовсім не апелювала до шляхетських традицій — руських, польських чи українських. Серед запорозьких родових гербів не бачимо геральдичних знаків руського чи польського походження, що особливо контрастує з геральдикою сусідньої Слобідської України та пізнім герботворенням Гетьманщини.

На родових гербах низового козацтва містяться звичні для козацького герботворення зображення зброї, серця, зірки та ін. Так, на печатці військового осавула Сидора Білого від 1768 р., восьмикутної форми, розміром 17х16 мм, зображено серце, на якому перехрещено шаблю і стрілу, що лежать вістрями дотолу, над зображенням вміщено князівську корону з наметом². Перевізький полковник Яким Лелека 1756 р. використовував як герб зображення підкови кінцями догори, під шестипроменевою зіркою, в щиті італійської геральдичної форми, під короною та у супроводі двох пальмових галузок³. Військовий старшина Андрій Порохня мав дві печатки, на першій з яких від 1739–1768 рр. в італійському щиті було зображено вершника-козака, а над щитом розміщено забороло з наметом під шоломовою короною⁴, натомість, на другій печатці від 1769 р. — знаходилися перехрещені шабля та стріла вістрями дотолу під короною⁵.

На печатках запорозької старшини зустрічаємо також інші сюжети. Найоригінальнішим є зображення на печатці протовчанського полковника Осипа Рубана від 1769 р. В її полі вміщено стилізований малюнок паростка під короною⁶. Військовий старшина Макар Ногай 1768 р. користувався печаткою із зображенням чотиридільного півкруглого барокового щита, першу та четверту частини якого графічно позначено чорним кольором⁷. Печатка перевізького полковника Дмитра Стягайла від 11 травня 1754 р. містить в своєму полі зображення двох галузок під заборолом, трьома страусовими перами в нашоломнику та короною⁸. Ще на двох запорозьких приватно-посадових печатках від 1768 р. бачимо зображення вензеля в

овальному щиті. В першому випадку, на печатці полковника Івана Кулика, над щитом вміщено шоломову корону⁹, в іншому — на печатці інгульського полковника Тараса Чорного — щит супроводжує мантія під князівською короною¹⁰.

Чи не єдиним відомим на сьогодні гербом запорозького кошового отамана є герб Костя Гордієнка, який зображено на його намогильному хресті¹¹. Оформлено герб в бароковому стилі, з характерним для козацької геральдики бароковим картушем, який супроводжують клейноди та зброя: булава, пірначі, шаблі, списи, прапори та гармати. Певні питання викликає зображення в щиті, яке інтерпретують як видозміну польського герба Несоба (Niesobia — на перетятому полі в срібній горішній частині золоте вістря стріли, яке з'єднано золотим перснем із золотим орлиним хвостом, який знаходиться в чорній долішній частині)¹².

Очевидно, зображення на гербі кошового є мало подібним до герба Несоба, оскільки на відміну від останнього не має поземого перетину щита. Сумнівною є також наявність в гербі Гордієнка малюнку стріли, і врешті — головна фігура мало чим нагадує орлиний хвіст, радше вона є подібною до зображення паростку, який як архаїчний символ вічного життя та переродження часто зустрічається на запорозьких гербах, як родових, так і паланкових (зокрема Інгульської та Самарської). На подібне символічне значення фігури у щиті може вказувати також зображене здолу концентричне коло (універсальний символ вічності). Показовим є також те, що герб Несоба є порівняно мало поширеним у Польщі. Ним користувалося всього кілька десятків великопольських родин, а поза межами Північно-Західної Польщі він майже не зустрічається¹³. Крім того, герб Несоба не мав жодної зафіксованої джерелами видозміни свого основного варіанту, що робить малоймовірним припущення про зображення такої, не відомої з інших джерел, видозміни в гербі Костя Гордієнка.

¹ Слабченко М. Соціально-правова організація Січі Запорізької // Праці Комісії для виучування історії Західно-Руського та Українського права. — К., 1927. — Т. III.

² Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі — ЦДАК України). — Ф. 229. — Оп. 1. — Спр. 227. — Арк. 205 зв.; Спр. 228. — Арк. 30 зв., 31 зв., 35 зв., 51 зв.

³ Там само. — Ф. 229. — Оп. 1. — Спр. 21. — Арк. 153 зв., 159 зв. (печатка, на якій зображено герб, має овальну форму розміром 19x16 мм та літери над зображенням герба: LI).

⁴ Там само. — Спр. 228. — Арк. 21 зв. (восьмикутна, 15x14 мм; здолу дата: 1739 р.).

⁵ Там само. — Спр. 248. — Арк. 12 зв., 86 зв., 98 зв., 100 зв. (кругла, 23 мм; навколо літери: АІІ).

⁶ Там само. — Спр. 236. — Арк. 12 зв., 14 зв.; Спр. 238. — Арк. 18 зв., 72 зв., 84 зв. (кругла, 24 мм; навколо літери: РИП).

⁷ Там само. — Спр. 227. — Арк. 194 зв. (овальна, 14x12 мм).

⁸ Там само. — Спр. 17. — Арк. 76 зв. (восьмикутна, 17x15 мм).

⁹ Там само. — Спр. 227. — Арк. 41 зв., 42 зв., 84 зв., 102 зв., 103 зв. (восьмикутна, 14x12 мм; згори літери: ПК).

¹⁰ Там само. — Арк. 17 зв., 77 зв.; Спр. 228. — Арк. 65 зв. (овальна, 20x18 мм).

¹¹ Паталах О. До питання про герб Костя Гордієнка // Четверта наукова геральдична конференція. — Львів, 1994. — С. 59–60.

¹² Znamierowski A. Herbarz rodowy. Kompendium. — Warszawa, 2004. — С. 136.

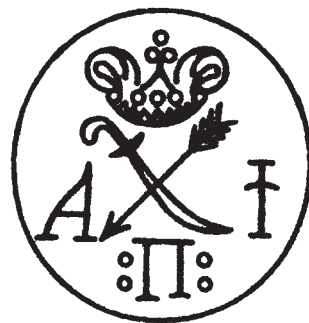
¹³ Niesiecki K. Herbarz Polski. — Lipsk, 1841. — Т. VI. — С. 559.

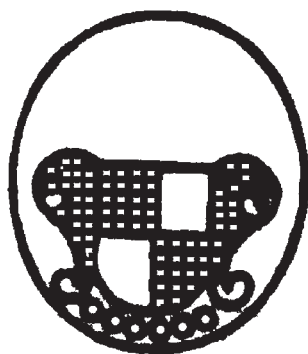
Печатка Сидора Білого.
1768 р.

Печатка Андрія Порохні.
1739 р.

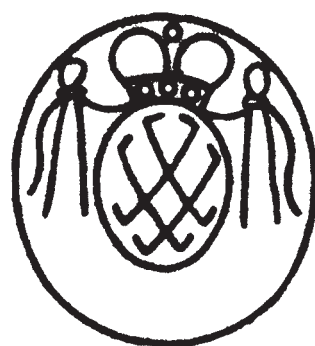
Печатка Андрія Порохні.
1769 р.

Печатка Макара Нога.
1768 р.

Печатка Івана Кулика.
1768 р.

Печатка Тараса Чорного.
1768 р.